

[illegible]

պարզումն է մեծ զգացումի մը կամ մտածումի մը, որ կը սկսի իբրև փթթում մով մը, և կը շարունակուի զգացումի յառաջատուական շարժումի մը մէջ մինչեւ որ կշռաւորուած խօսքի, երզի եւ խորհրդական շարժուածքներու ներդաշնակութեան մէջէն, կարծես հետզհետէ հասունցած, դուրս կուգայ իմաստը, հոգիին վրայ յաւէտ բարոյացուցիչ ներգործութեամբ մը :

Գիշ մը մտամոկոփ ուշադրութիւն բուսական է արդարեւ՝ ըմբռնելու համար թէ ժամերգութեանց իւրաքանչիւրին մէջ ինչպէս, մեղմիկ բայց յստակ զծագում մով մը, զիշերային, առաւօտեան, արեւագալի, միջօրէի, երեկոյեան պահերուն ճամբէն, այսինքն կեանքին հետ քայլ առ քայլ ընթացքով մը, հետզհետէ կը բացուի՝ կը քակուի Աստուծոյ եւ մարդուն, այսինքն նոյն այդ կեանքը պարզուողին եւ ստացողին միջեւ առնչութեանց խորհուրդը, անխորձ՝ խաղաղ՝ աշխատալից և ներոյժ հոգիի մը հանգրուանէ հանգրուան անցքը ցուցնելով հաւատքով եւ յոյսով լուսաւորուած դժուար բայց հաճոյական այն շաւիղին մէջէն, որ քրիստոնէական սիրոյ կեանքն է ինքնին, ըմբռնելու համար թէ Ս. Պատարազի ծէսին մէջ ինչ զմայելի կարգաւորութեամբ կը ներկայացուի Աստուծոյ առ մարդն էլքին եւ մարդուն առ Աստուած ելքին փրկագործական զաղափարը. աստուածային յայտնութեան, մարդեղութեան, աւետարանական եւ վարդապետական ուսուցման, սրբագործութեան եւ հաղորդութեան խորհրդական պատկերներու եւ եղելութեանց անընդմիջական շարքի մը մէջ :

Միևնոյն է որ երևան կուգայ, ներելի պիտի ըլլար ըսել՝ աւելի որոշակի կերպով, Մկրտութեան, Պսակի, Ձեռնադրութեան եւ միւս խորհուրդներուն կատարման միջոցին, ուր ամէն աղթք, ամէն օրհներգ, մաղթանք, ընթերցուած և արարողութիւն, իրենց սարօքը, իրենց անառարկելի տեղն ու իմաստն ունին, զերագանց պատշաճեցումով շաւղահիւսուած, ինչպէս խոր ըմբռնումով և նրբագգած ճաշակով յղացուած շէնք մը, ուր մէն մի մասն է այնքան յարմարագիր եւ վայելուչ, որ փոքրիկ փոփոխութիւն մը պիտի եղծէր խանգարէր ընդհանուր կարգն ու զեղեցկութիւնը, անիմանալի դարձնելով անոր ծնունդ տուող ոգին :

Մկրտութեան, Պսակի, Ձեռնադրութեան եայլն ծէսերուն, աղթքներուն եւ ընթերցուածներուն մէջ, արդարեւ, ըստ իրենց կարգին, այնքան բնականոն խորհրդաւորութեամբ կը զգացուի մարդուն վրայ իր մարմնական գոյութեան մէջ կայացած հոգեւոր սրբացման, երկու սիրտերուն օրհնուած միացմամբ կազմուած ընտանեկան երկանկութեան և հոգեւոր կոչումի նուիրագործութեամբ փառաւորուած աստուածային ծառայութեան խորհուրդը, որ անկարելի պիտի ըլլար տարր մը կամ տառ մը պակսեցնել անոնց մէջէն կամ միւսէն, առանց տկարացնելու զանոնք ոգեւորող բարձր ներշնչումին ոյժը :

Կը յիշեմ Մկրտական աղանդին պատկանող հայ քարոզիչ մը, որ Հայ Եկեղեցւոյ Մկրտութեան խորհուրդը քննադատելու համար փորձած ըլլալով զրքոյկի մը մէջ նախ վերլուծել Մաշտոցին այդ մասին պատկանող աղթքներն ու արարողութիւնները, իր եզրակացութեան մէջ՝ իր ձեռքովը թակարդն ինկած որսի մը երեւոյթն էր առած. վասնզի չկարենալով ընդգիմարանել անոնց իմաստի վերելութեան և ճշմարտութեան, կը վերլացնէր իր խորհրդածութիւններն՝ ըսելով. «Թէև, ինչպէս կը տեսնէք, արդարև սքանչելի են այդ բոլորը, բայց գործնականին մէջ ընտաւ արժէք չունին անոնք, վասնզի այդ խօսքերն ու ծէսերը, գի-

րենք կատարողներուն կամ արտասանողներուն շրթանց վրայ և ձեռքերուն մէջ և վայելողներուն աչքին առջև մեռեալ տառեր են այսօր»։ Կը մէջբերեմ այս տողերը, ոչ առանց շիկնելու անշուշտ, մեր հակառակորդին միջոցաւ նոյն իսկ ըսելու համար թէ բարեկարգութեան կարիքը ո՛չ թէ Խորհուրդներուն և անոնց կատարումին, այլ անոնց կատարիչներուն և ընկալուչներուն մէջ պէտք է փոխ-տուել։ — Կարգացէ՛ք թահանայի ձեռնադրութեան ինչպէս եւ վարդապետա-կան գաւազանի օրհնութեան հրաշալիօրէն հոգեշունչ աղօթքները, վերծանեցէ՛ք Պսակի խորհուրդին ընթերցուածները, օրհնութիւնները, և երկուգած ուշադրու-թեամբ դիտեցէ՛ք արարողութեանց սրտառուչ գնացքը, նոյնպէս Մկրտութեան եւ միւս Խորհուրդներունը, եւ, եթէ կը պահէք ձեր հաւատքին լրմտութիւնը, պիտի չգտնէք անոնց մէջ փոփոխութեան պէտք զգացնող բառ մը, կէտ մը. ա՛յնքան զգացուած և հասկցուած կշռագատութեամբ և ներշնչումով յօրինուած են անոնք «զօրանա հոգւոյն» ըմպած մեծ հողիներէ։ Ըմբռնելու համար թէ այս այսպէս է, պէտք է մօտենալ անոնց ոչ թէ արեւելեան բարքով, որ, դժբախտաբար, արտաքին և տարամէտ ազդեցութեանց տակ, շատ տեղ և հետզհետէ չէ կրցած պահել կրօնական իրաց և եկեղեցական ծէսերու հանդէպ հին դարերուն մէջ սեր-տիւ պարտադրուած լրելութիւնը, այլ արեւմտեան ոգւով, որ ժողովուրդին կրթու-թեան և հասարակական դաստիարակութեան տարրերէն մին դարձուցած է կար-ծեա կրօնական պատկառանքի շուքն ու շնորհքը։ Ատոր համար է որ երբ ներ-կայ կը գտնուիք Լատին կամ Անկլիքան պաշտամունքի կամ խորհրդակառու-րութեան մը, աղօթասացներու և աղօթաւորներու հանդարտ, ինքնամփոփ-լուրջ արտայայտութիւնները և արարողութեանց անաղմուկ և կանոնաւոր ըն-թացքը, թէ՛ իսկ չունենան արեւելեան ծէսին մեծավայելուչ վեհութիւնը, միտ-քը փոփոխութեանց կամ բարեկարգակամ կամութիւններու չեն տանիւր բնաւ. ա՛յնքան անթերի և տպաւորիչ կ'երևին անոնք իրենց ամբողջութեանը մէջ։

Ընդունինք. բարեկարգութեան տենչը պատրանք մըն է յաճախ, որմէ ամենէն առաջ կ'ազդուին «ի հաւատոյս» վարկպարագի զգացողութիւնները։ Եկեղեցւոյ Խորհուրդներու բանական և արարողական կազմին ներքի չէ մօտե-նալ բնաւ այդ ոգւով. անոնք սիւներն են մեր հաւատքին շէնքին. անոնց վրայ կամարաւորուած սրբարաններուն մէջ այժմեան հաւատացեալն եւս պէտք է ա՛յնպէս ելեմուտ ընէ եւ սոգորուի հոգեւորական նոյն այն ներգործութեամբ, որքան անոնք — մեր պատուական նախնիք — որոնցմէ մեզի փոխանցուած է մեր կրօնական կեանքին ժառանգութիւնը։

Խորհուրդներուն վերաբերմամբ թելադրուած բարեկարգակամ նկատու-թեանց մասին ա՛յս է մեր տեսութիւնը։ Համամիտ ենք, սակայն, «Սրբա-զան արարողութիւնք» անուան տակ մատնանշուածներուն առթիւ ըսուածնե-րուն։ Ատոնք են Մշտոցին մէջ դեռ պահուած կարգ մը արարողութիւնները, որոնցմէ Զեկուցումը կը յիշէ ծանր հիւանդաց, դժուարածին կնոյ, այսահար-ներու և լուսնոտներու, պատանիի մագերու առաջին սափրումի համար սահմա-նուած կանոնները։ — Ինչպէս նոյն հատուածին մէջ կը յիշուի, բացի ատոնցմէ, դեռ կան այդ կարգի ուրիշներ ևս, ինչպէս, ջրնոր օրհնելու, արմտիք օրհնելու, երաշտի, հնձանի, շեղլ և կալ օրհնելու, նորակերտ տուն և բնակավայր օրհնե-լու, նորածին մանկան ջուր օրհնելու, մեռելոց ջուր օրհնելու, նորակերտ նաւ

օրհնելու կանոններ, որոնցմէ ոմանք բոլորովին դադրած են արդէն գործադրուելէ եւ չկան այժմեան Մաշտոցներուն մէջ, այլք, կան ինչպէս ձեռագիր հին նոյնպէս եւ մասնաւոր տպագրութեամբ (զոր օրինակ ի Կալկաթա) հրատարակուածներուն մէջ, և ուրեք ուրեք միայն կը գործադրուէին: Իսկ մեր ներկայ (իշ)միածին, Երուսաղէմ, Կ. Պոլիս տպագրուած) Մաշտոցներուն մէջ դեռ պահուած այդ կարգի կանոններէն շատեր ևս, ինքնին և պարզայայտ բերմամբ, անգործադրելի դարձած են արդէն: Այնպէս որ, եթէ բառը շատ չէ՝ Բարեկարգութիւնը եղած կատարուած է անո անոնց նկատմամբ. իսկ փնտրողներուն մասին եւս տակաւին կարելի է կարգադրութիւն մը տնօրինել, ձեռագիր Մաշտոցներու բաղդատական ուսուցմասիրութենէ մը վերջ:

Երկրորդական, եւ իրենցմէ շատերը հանգամանքներու դասաւորմամբ ծնունդ առած արարողութիւններ են ասոնք, եւ իրենց մասին չարժեք մանրանկատ խտտապահանջութիւն:

Կ'ուզենք դիտել միայն թէ «հեթանոսական սովորութեանց դրոշմը, որոնցմով Զեկուցումը անցողաբար կը խարանէ զանոնք, ճիշտ բացատրութիւն մը չէ բնաւ, և արդար ալ չէր որ Եկեղեցական Մարմին մը այդպիսի որակումով յատկանշէր քրիստոնէական բարեպաշտութեան մէջ մինչև երէկ և մասամբ նաև ցայսօր երկցած այդ անմեղ գործողութիւնները: — Զեկուցումին յառաջ բերածներուն և անոնց վրայ մեր ևս աւելցուցածներուն մէջ դոնէ, ոչինչ կայ արդարեւ որ հմայութեան կամ մոգութեան վերաբերեալ արարմունքներու նըշմարը ցուցնէ իր վրայ: Ասոնցմէ դուրս, թերևս կան ուրիշ քանի մը բարեպաշտական գործողութիւններ — ինչպէս մասունքով խաչհանգիստ, նարոտ կապել, ևայլն (և դեռ ուրիշ շատեր՝ Լատինաց և Յունաց մէջ մասնաւանդ) որոնք այդպիսի նշմարներու պատրանքը կուտան ստուգիւ. բայց արժան է դիտեալ թէ աստոնք ամէնքը քրիստոնէութեան մէջ կը կատարուին *symbolique* իմաստով և ոչ թէ հոգեկան ուժականութեան արժէքով, ինչպէս կ'ըլլար հեթանոսութեան մէջ: Զեկուցումին և մեր նշանակածները այնպիսի գործողութիւններ են, որոնք կը բացատրուին կամ՝ կրօնական զգացմամբ, կամ՝ հանգամանքներու և պարագայից նկատաւմամբ, և կամ Ս. Գրոց հետեւողութեամբ: Այսպէս, հիւանդներու (լուսնոտ կամ այսահար) վրայ կատարուած աղօթքը հասկնալու համար պէտք չկար մինչեւ հեթանոսական թլացքներու կամ բժժանքներու խաւերը խառնելու, երբ Աւետարանով և Նոր Կտակարանով կարելի էր մեկնել զայն: Եւ յետոյ, ի՞նչով կը նուագէր քրիստոնէական զգացման սրբութիւնը, եթէ երկունքի տառապանքին մէջ զալարուող կին մը — որուն Յիսուս իսկ կ'ախնարկէ իր վերջին կտակին մէջ — լսէր կրօնքի խորհրդաւորութիւններէն եկած սատեակ կազդուրիչ ձայն մը. «Շնորհեա՛ւ և ծննդալանիս այսմիկ հանդարտութեամբ և առանց փնտու հասանել ի ինչութիւն, և ամենայն տանց հաւատացելոց ա՜ճիլ և բազմանալ ի փառս տէրութեան քո»: Այս բառերուն ո՞ր մէկէն դուրս կուգայ դիցակրօն բարբի հոտ: Շնորոգ սափրումձի ծէսն անգամ, որ ուխտաւորական դիտումի մը վերջամասնութիւնը միայն կրնայ ըլլալ մեր մէջ, կրնայ արդարացուիլ նոյն ինքն Առաքեալէն գործադրուած բարեպաշտական սովորութիւններով: Արմտիք, շեղվ, կալ, նաւ, տուն ևայլն օրհնելու ծէսերը, կենցաղական և աւտոնին բարեպաշտութեան այդ անմեղ և նոյն իսկ անոյշ սովորոյթ-

որպէսզի Ս. Տեղեաց ուխտաւորութեան միութարութենէ զրկուողները իրենց տեղւոյն վրայ վայելեն զայն՝ այդ պաշտամունքներուն կատարումով: Կը մղուիմ այդպէս մտածելու համար, մասնաւորապէս Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանուց ձեռագիրներուն մէջ տեսած ըլլալով Երուսաղէմական այդ ճաշոցին պատճէնը, արարողութեանց և ընթերցուածներուն մասին տեղական պատշաճեցումի ցուցմունքներով: Արդ, կրնայ խորհուիլ որ Երուսաղէմականը այսպէս, և ուրիշ ազգային սրբավայրերու, Ս. Էլմիածնի, Տարօնոյ Ս. Կարապետի, Վարդայ և ուրիշ հին ուխտաւորական վանքերու տեղական պաշտամունքներու յատկացում մասնաւոր ճաշոցները ևս հետզհետէ տարածուելով Ազդին մէջ, իրենց ազդեցութիւնը ունեցած ըլլան ընդհանուր ճաշոցի ստուարացման վրայ: — Ամէն պարագայի մէջ, սա՛ ստոյգ է թէ ընթերցուածները երբեմն չափազանցեալ աստիճանի կը հասնին. զոր օրինակ, Տապանակի, Գաւթի, Մարգարէից կայն տօներուն, կը կարդացուին Ս. Գրոց բոլոր այն հատուածները, որոնց մէջ յիշատակուած են անոնք. երբեմն կը դրուին նոյն իսկ պարականոն գրուածքներ (Մահ Մարգարէից կայն, զոր օր.), որոնք աստուածանշական արժէք չեն ներկայացնիր անշուշտ: Կարելի է և ներելի՝ այս խճողումներէն ազատել ճաշոցը, և աւելի տանելի դրութեան մը մէջ դնել զայն:

Ձեկուցումը այս ընթերցուածներուն կարգին մէջ կը դնէ նաև դասական Ս. Հայրերու աղօթքները և ճառերը, որոնք կը կարդացուին Ս. Մննդեան ջրօրհնէքի առաւօտուն, Աւագ Հինգշաբթի, Հոգեգալստեան, Նրեւման Խաչի, Վարդապետին կայն օրերուն, և յայտնապէս համախոս կը թուի անոնց ամբողջական զեղչումին: Ըստ մեզ, ակնադրուած այդ ընթերցուածները, որոնք Ս. Բարսղի (կամ Մանգալունոյ), Ոսկերեանի, Ս. Կիւրղի, Լամբրոնացոյն, Երզնկացոյն եւ Եղիշէի(?) կը վերագրուին, հոգեից գրուածքներ են իրապէս: Եթէ, իրեւքարոյ կամ խրատական գրուածքները, աշխարհաբարի վերածուին և կարդացուին, ինչպէս սովորութիւն էր երբեմն Արմաշ և այժմ աստ Երուսաղէմ, ի փորձոյ վստահ ենք թէ ժողովուրդը մեծ հաճութեամբ պիտի ունկնդրէ զանոնք:

Ուրախ ենք որ Գեը. Հոգ. Խորհուրդը, որոշած է որ ինչպէս Ժամակարգութեան, Տօներու, Խորհուրդներու և Սրբազան արարողութեանց նոյնպէս և ընթերցուածներու կայն կրճատման այս հարցին, այսինքն Ատենի Ժամագրքի, Տօնացոյցի, Մաշտոցի և ճաշոցի վերախմբագրման խնդրոյն վերաբերմամբ որ և է քայլ չառնուի, մինչև որ նախապէս մասնագիտական ուսումնասիրութեան մը չենթարկուին անոնք, իրենց ծագման և զարգացման պատմական պարագաները ճշտելու և պարզելու համար թէ Եկեղեցւոյ պաշտամունքը իր բոլոր մասերով ինչպիսի ժամանակներու մէջ և որպիսի աշխարհայեացքներու ծնունդ եղած է, որպէսզի կրճատումները (եթէ անհրաժեշտ են) «հիմնաւոր լինին և սխալներից ազատ»:

Ողջմտութեան և եկեղեցական արդարամտութեան բացարձակապէս համաձայն է այս որոշումը. անհրաժեշտ է միայն որ մասնագէտներու այդ Մարմինը կազմուի այնպիսի անձերէ, որոնք, առանց բարեկարգական սովետութեան ներքին տարուելու, ամէն բանէ աւելի Աւետարանի Հաւատքին, ժողովուրդին քրիստոնէական կեանքին, և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ողջոյն մտածումն ընեն սկզբունք և կանոն իրենց աշխատութեանց: